

– спочатку краєзнавчий матеріал має масштаб свого села, мікрорайону, потім уже району, області, країни (для початкових класів); 2) сполученого концентризму – коли даються приклади по всіх трьох масштабних ареалах: місцевий, районний, обласний [8: 15]. Розвиваючи ці погляди, О.Остапець запропонував використання педагогічної технології на основі туристсько-краєзнавчої спіралі [7].

Вертикальне освоєння простору відбувається у послідовності, що обумовлено психофізіологічними особливостями вихованців позашкільних закладів освіти: 5-6 класи – ближній рідний край; 7-8 класи – рідний край; 9-11 класи – Батьківщина. Саме такої етапності ми пропонуємо дотримуватися при формуванні морального досвіду з опанування соціальної практики морального характеру, в основу якої покладено суспільний функціонал особистості. Така етапність дозволяє прив'язати процес формування морального ставлення до оточуючого світу та до існуючих тенденцій морального виховання: патерналістської, комунітарної та просвітницької. Патерналістська тенденція передбачає виховання особистості шляхом формування морального ставлення до старших. Комунітарна передбачає формування особистості шляхом засвоєння взаємовідносин у спільноті, формування моральної поведінки. Просвітницька тенденція за основу виховання бере засвоєння знань про мораль на основі яких свідомо формуються вміння та навички моральних взаємовідносин у суспільстві.

Висновки. Туристсько-краєзнавча діяльність вихованців позашкільних навчальних закладів має значний потенціал морального виховання особистості і туристського колективу. Найбільший виховний ефект досягається шляхом використання туристських подорожей на умовах повного самообслуговування, у яких відтворюється ситуація поєднання в одній особі "виробника" і "споживача" туристичного продукту. Більш детально це буде висвітлено в подальших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про освіту" від 09.09.2004 // www.zakon1.rada.gov.ua.
2. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про позашкільну освіту" від 02.06.2005 // www.zakon1.rada.gov.ua.
3. Національна програма виховання дітей і молоді в Україні: стан та перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (15-17 травня 2003 р.). – Херсон: Видавництво ХДУ, 2003. – 228 с.
4. Знаков В.В. Духовность человека в зеркале психологического знания и религиозной веры / Вопросы психологии. – 1998. – № 3. – С.104-114.
5. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты индивидуальности // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С.21-28.
6. Организация нравственного воспитания школьников / Н.Е. Щуркова, В.Н. Шнырева.: Методические рекомендации для работников школы. – М.: Московский городской институт усовершенствования учителей, 1989. – 73 с.
7. Остапець А.А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе. – М.: Педагогика, 1985. – 104 с.
8. Тімець О.В., Грабовський Ю.А., Серебрій В.С., Шипко А.Л. Туристсько-краєзнавча робота у вищому навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти. – Умань: Візаві, 2006. – 237 с.

УДК 37.032

Т.Ф. Юркова

ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ У ПІДЛІТКІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

У статті розглядаються методичні аспекти формування в підлітків ціннісного ставлення до природи та результати дослідно-експериментальної роботи.

The article deals with methodical aspects of formation value attitude of teen-agers to nature and the results of a research – experimental work are given.

В основі ставлення особистості до навколишнього світу лежать її цінності, способи взаємозв'язку свідомості і буття, людини і світу. Ціннісне ставлення індивіда до природи – важливий компонент екологічної культури особистості. Як доводять вчені (Г.Тарасенко), категорія цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, її духовних вимірів.

Сьогодні з огляду на реальну небезпеку катастрофічного порушення балансу між природою і суспільством представники наукової думки гостро ставлять питання про необхідність зміни характеру взаємодії цілісної системи природа – людина – суспільство. Інакше кажучи, в умовах сьогодення наукове пізнання все більше наповнюється ціннісним екологічним змістом.

В екологічному полі педагогіки проблема формування в школярів ціннісного ставлення до природи розглядається у різних ракурсах, за допомогою усталених і нових чинників виховного впливу.

Тема дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи “Підготовка вчителя в системі неперервної педагогічної освіти” (номер державної реєстрації 0106U000875).

Аналіз останніх досліджень і публікацій переконує нас у тому, що проблема формування у підлітків ціннісного ставлення до природи повинна бути в центрі педагогічної уваги.

Вагомий внесок у розвиток ідеї становлення в особистості ціннісного ставлення до природи внесли Я.Коменський, Ж-Ж. Руссо, Г.Сковорода, К.Ушинський.

У методологічному контексті філософські та соціально-культурологічні аспекти проблеми взаємодії людини з природою знайшли відображення в науковому доробку Ф.Вольвача, А.Галєєвої, Е.Гірусова, С.Глазачева, Н.Назарука, М.Дробнохода, В.Крисаченка, М.Моїсєєва та ін.

Психолого-педагогічні підходи до формування взаємин з природним середовищем знайшли відображення в наукових дослідженнях Д.Бенета, Л.Виготського, С.Глазачева, С.Дерябо, О.Киричука, О.Леонтєєва, В.Ясвіна та ін.

Історичні аспекти взаємин людини з природою представлені в працях І.Костецької, В.Скутіної, Н.Фокіної та ін.

Значну увагу дослідників привертають проблеми формування в школярів ціннісного ставлення до природи відповідно до вікових груп: дошкільників (Г.Марочко, В.Маршицька, З.Плохій та ін.), учнів молодшого шкільного віку (Г.Волошина, В.Зуєв, Л.Різник, Л.Шаповал), підліткового віку (О.Лабезна, Г.Лабенко, Р.Науменко, О.Пруцакова та ін.), старшокласників (О.Колонькова, С.Лебідь, Н.Левчук).

Такий підхід уявляється закономірним, адже на кожному з етапів вікового розвитку підрастаюча людина відзначається своєю специфікою сприйняття і оцінки природних об'єктів і явищ (В.Зотов, Г.Пустовіт, С.Шмалей та ін.).

Особливою складністю і суперечливістю відзначається процес формування ціннісного ставлення до природи учнів підліткового віку. Це пояснюється тим, що порівняно з учнями попередніх вікових категорій у підлітків розширюються ціннісні уявлення про природний світ, про своє місце в ньому, розвиваються і диференціюються екологічні інтереси, система уподобань стосовно тих чи інших представників природного царства та норм поведінки в довкіллі. Натомість слід також урахувувати, що значна частина підлітків і, передусім старших підлітків, часто відзначається неадекватними реакціями, дезактивними вчинками, некоординованими нормами поведінки.

Таким чином, з розширенням простору наукового пошуку вчених створено необхідне підґрунтя як до подальшої розробки теоретичних аспектів проблеми, що досліджується, так і до визначення шляхів та засобів застосування цих здобутків у практиці роботи школи.

Актуальність порушеної проблеми, об'єктивна потреба в постійному розвитку та оновленні шляхів формування у підлітків ціннісного ставлення до природи зумовили вибір теми даної статті. З огляду на актуальність даного дослідження ставимо за мету розглянути методичні аспекти формування у підлітків ціннісного стану до природи та проаналізувати результати дослідно-експериментальної роботи.

Аналіз історичного шляху та стан розробки досліджуваної проблеми, трактування основних аксіолого-екологічних понять, засобів, принципів та умов реалізації визначеної мети було покладено в основу організації дослідно-експериментальної роботи з формування у підлітків ціннісного ставлення до природи.

Засоби і методи перевірки добиралися з урахуванням особливостей і новоутворень, властивих учням підліткового віку. До них, як відомо, вчені відносять "сензитивність до екологічного виховання" (Б.Лихачов), розвиток уявлень і самостійних суджень про навколишній світ, себе, своє місце в ньому (В.Крутецький, М. Лукін, В. Петровський, Р. Романець та ін.).

Серед багатьох новоутворень, притаманних підлітковому вікові, особливу роль відіграє відчуття дорослості. Саме через його призму підліток оцінює себе, знаходить взірці для наслідування, намагається визначитися у своїх стосунках з людьми і довкіллям.

Властива романтизму отрочтва здатність оцінювати навколишнє не лише почуттями, але і розумом сприяє розширенню горизонтів його пізнання, підвищенню інтересу до об'єктів і явищ природи, суб'єктивного їх осягнення.

З огляду на це ми зосередили спеціальну увагу на тому, аби виявити, наскільки існуюча система педагогічного впливу використовує означені особливості і можливості підлітків для формування в них ціннісного ставлення до природи.

Необхідна інформація була отримана шляхом тривалих спостережень за екологічними уподобаннями учнів та результатами попереднього опитування, інтерв'ювання, проведення педагогічних бесід, у яких були задіяні як самі підлітки, так і їх батьки та вчителі.

З урахуванням цих особливостей і новоутворень підліткового віку і було розроблено програму констатувального експерименту. Його емпіричну базу склали 660 учнів підліткового віку ряду загальноосвітніх шкіл. Фоновий матеріал було отримано шляхом попереднього опитування. Як джерело накопичення необхідної інформації були також використані матеріали педагогічних спостережень за проявами ціннісних уподобань підлітків стосовно природи, дані, одержані в процесі педагогічних бесід з учнями, їхніми батьками, вчителями, що викладають у відповідних класах.

Вірогідні висновки було зроблено за результатами аналізу виконання учнями різного роду перевірочних завдань, розв'язання проблемних ситуацій, дослідницьких робіт творчого характеру, які відбивають реальний рівень сформованості в підлітків орієнтації на природні цінності, ступінь розуміння ними сутності еколого-аксіологічних понять, виявляють рівень здатності респондентів використовувати екологічні норми для регуляції і саморегуляції діяльності і поведінки в природі.

З метою попереднього аналізу основних ціннісних пріоритетів респондентів, визначення місця природи та представників природного світу у цьому ряду нами було використано методiku відомого американського вченого М.Рокіча, яка дозволяє виявити порівняльну значущість тієї чи іншої цінності для кожного з опитаних. Ураховуючи вік, рівень підготовки, особливості опитаних, ми використали модифікований варіант означеної методики та результати наукових пошуків українських і російських учених (С.Дерябо, А.Лазурський, Є.Павлютенков, Г.Пустовіт, С.Шмалей, В.Ясвін та ін.). Зокрема, було скорочено запропонований респондентам набір цінностей, спрощено деякі з їх найменувань, внесено декілька нових, особливо значущих для учнів підліткового віку.

Як уже зазначалося, опитуванням було охоплено 660 учнів – 218 школярів молодшого підліткового віку, 222 – середнього і 220 учнів старшого підліткового віку. Прокоментуємо наведену нижче таблицю, що відображає сумарні результати стосовно ранжування ціннісних уподобань учнів молодшого, середнього і старшого підліткового віку.

У таблиці подано сумарні результати визначення рангової значущості ціннісних пріоритетів учнів молодшого, середнього, старшого підліткового віку.

Аналіз відповідей 660 респондентів, що продекларували свої позиції стосовно кожної із означених цінностей, дозволив не тільки визначити місце кожної з них у загальній вибірці, але більш предметно підійти до аналізу еколого-аксіологічних устремлінь учнів підліткового віку.

Сумарні результати визначення учнями підліткового віку рангової значущості своїх ціннісних уподобань (660 чол., у % і вагових рангах)

Склад цінностей	Вибірка респондентів у % і вагових рангах
1. Матеріальні блага, гроші, комфорт, престижні речі	79%, 1 ранг
2. Визнання з боку значущих дорослих і однолітків	74,6%, 2 ранг
3. Наявність хороших і вірних друзів	65%, 3 ранг
4. Я сам (ставлення до себе, упевненість у собі)	61%, 4 ранг
5. Природа та представники природного світу	54%, 5 ранг
6. Здоров'я	49%, 6 ранг
7. Навчання, пізнання	40%, 7 ранг
8. Обов'язок і відповідальність	34%, 8 ранг
9. Мистецтво	26%, 9 ранг

Превалює у сумарній вибірці орієнтація підлітків на матеріальні блага – престижні речі, гроші, предмети розкоші. Саме на ній зупинила свій вибір переважна більшість респондентів. Достовірність отриманих даних не потребує доказів. Підвищення статусу матеріального благополуччя – одна з прикмет нашого часу, періоду зламу в Україні та в інших країнах пострадянського простору старого тоталітарного устрою і побудови держави на нових політичних і соціально-економічних засадах.

“Відбувається, – констатує О.Сухомлинська, – комерсализація цінностей як суспільного, так і індивідуального життя, обрамлені в упаковку красивого життя, вони особливо активно впливають на молодь” [1: 25].

Усе це, безперечно, складає проблему для суспільства і школи. Тому, як наголошують учені (І.Бешта, М.Боришевський, П.Ігнатенко та ін.), потрібно, не заперечуючи значення матеріальних факторів у формуванні ціннісних пріоритетів особистості, з одного боку, визнавати правомірність відповідних прагнень молоді, а, з іншого, постійно дбати про те, щоб орієнтація на матеріальні блага не звужувала горизонти ціннісної свідомості особистості, не загрожувала втратою духовних ідеалів і вартостей.

Друге, третє і четверте місця посіли у таблиці ціннісні поняття, які значною мірою обумовлені віковими особливостями респондентів, їх прагненням до самовизначення у колективі дорослих і ровесників. Це, зокрема такі устремління, як визнання з боку дорослих і ровесників (друге рангове місце), наявність хороших і вірних друзів (третє рангове місце), “Я сам” (ставлення до себе, упевненість у собі) – четверте рангове місце.

Що торкається ціннісних пріоритетів підлітків відносно природи, розвиток яких є головною метою нашого дослідження, то в загальній вибірці вони посідають п'яте місце. Це засвідчує той факт, що властива підліткам сензитивність до природних вартостей не знаходить належного використання і розвитку в практиці роботи школи.

Значно нижчу оцінку в очах респондентів дістали цінності “навчання і виховання”, “здоров'я”, “мистецтво”, “обов'язок і відповідальність” (останні рангові місця). Адекватність

оцінки кожної із означених позицій безпосередньо залежить від результатів виховання і самовиховання підростаючої особистості.

Програма подальшого перебігу констатувального експерименту включала, крім традиційних методів, – анкетування, ранжування, такі прийоми як розв’язання діагностичних ситуацій, застосування діалогічних методів розв’язання екологічних проблем, методіку незакінчених речень, експертних оцінок тощо.

Діалогічне спілкування в процесі розв’язання екологічних проблем дозволило отримати ширше уявлення не тільки про рівень обізнаності підлітків з обсягом фонових екологічних знань, але й виявити почуттєво-емоційне ставлення до них і на основі висловлених у процесі діалогу суджень скласти уявлення про ступінь розвитку морально-ціннісних аспектів екологічної свідомості респондентів.

Перед підлітками ставилася своєрідна задача “на смисл”, створювалася ситуація вибору, за якої вони мали визначити свою позицію, дати оцінку екологічних дій інших людей і власної поведінки в природі.

В атмосфері невимушеного обміну думками та викликаним нею емоційним поживанням, завдяки тому, що кожен з підлітків відчував себе суб’єктом спільного пошуку ми отримали більш широке уявлення про те, який смисл вкладають учасники діалогічного спілкування в зміст доступних для їх віку екологічних понять, норм етичної поведінки в природі, наскільки правильно і вичерпно тлумачать їх.

Так, наприклад, у результаті колективного обговорення питання, в який спосіб можна виявити своє позитивне ставлення до природи, ми отримали такі основні варіанти відповідей: розширювати коло знань про природний світ; читати цікаві книги про природу; вивчати природу рідного краю; збирати колекцію природних об’єктів, не задаючи їм шкоди; спостерігати за життям природи; приймати участь в організації і проведенні екологічних ігор; кожна людина має усвідомити той факт, що вона повинна дбати про природу; всіляко допомагати “братом нашим меншим” тощо.

Звичайно, взята сама по собі констатація означених тверджень ще не забезпечує їх успішної реалізації, але усвідомлення їх значення і необхідності докладання спеціальних зусиль і дій екологічного спрямування очевидна.

Менш вірогідними виявилися дані, отримані в ході колективного обговорення проблем, пов’язаних з оцінкою підлітками власних екологічних ставлень і дій у природі. Далеко не всі підлітки виявили готовність говорити про позитивні і негативні сторони свого ставлення до природи, а якщо говорили, то торкалися в основному вузького кола екологічних ситуацій з шкільного і сімейного життя. Характерними з цієї точки зору можна вважати визнання учнів під час обговорення питання: “Які з власних дій у природі викликають у вас вдовolenня, а – які сором?”. Як привод для вдовolenня учнів розглядали успіхи у навчанні природничим дисциплінам (“закінчили чверть з відмінними оцінками з природничих дисциплін”), перемоги в екологічних іграх та змаганнях (“посіли призові місця”); допомогу один одному в розширенні обсягу знань з екології (“разом читаємо книги про природу”, “обмінюємося інформацією”); піклування “про братів наших менших” (“дбаю про своїх відданих друзів – собачку Чебурашку і котика Мурзика, вони теж відповідають мені відданою любов’ю”); участь в екологічних акціях (“охоче беру участь у класних, шкільних і позашкільних екологічних діях”, “вилікував і відпустив на волю покаліченого голуба”) тощо. Почуття сорому підлітки виявили теж з різних причин: “Не прийняв участі в посадці дерев: прикинувся хворим” тощо.

Приводом до гордості стали успіхи у вивченні природничих дисциплін (“закінчила чверть з високими оцінками”), перемога в екологічному конкурсі (“не допустив ні однієї помилки”), участь в екологічних акціях (“деревце, яке я посадила і за яким доглядаю в шкільному дворі, росте краще від інших”), (“допомагаю дідусеві в вирощуванні елітних сортів троянд”) тощо.

Соромно підліткам теж з різних причин: (“сміявся коли хлопці кидали каміння у кішку, хоча в душі було їй жаль”), (“покинув напризволяще поранене пташеня”), (“не пішов

на шкільний суботник, хоча не мав для цього ніяких поважних причин”), (“виявляю грубість у спілкуванні з “братами нашими меншими”) тощо.

Щоб отримати додаткову інформацію про чинний характер ставлення підлітків до природи, було використано методику незакінчених речень. Переваги її полягають у тому, що з її допомогою можна дістати первинну і вірогідну інформацію. У цій ситуації респондент, як правило, не замислюється над пошуками різних варіантів закінчення речення, а висловлює той, що прийшов йому в голову. В учня не вистачає часу, щоб прикрасити інформацію, він просто висловлює те, що відчуває в даний момент. Це вносить у роботу з учнями елемент невимушеності, переконливості, новизни, емоційного піднесення. Тому за допомогою цього засобу перевірки нам і вдалося стимулювати підлітків продовжити незакінчені речення: “Більше всього мене радує...”, “Більше всього мене засмучує...” – але і отримати досить ймовірні твердження.

Результати цього бліц-опитування підтвердили зроблений нами висновок, що з загального числа ціннісних уподобань підлітки більше всього орієнтуються на матеріальні цінності. Що торкається екологічних вартостей, то радісні моменти свого життя вони пов'язують із спілкуванням з “братами нашими меншими” (“відчуваю ніжну ласку і відданість з боку свого песика”), з відчуттям любові до довершених предметів і явищ природного світу (“радісно вдихаю чарівний запах конвалії”, “милуюсь прозорою ніжністю первоцвітів, коли ранкове сонце заливає своїм золотим світлом вершечки дерев”) тощо, з екологічними діями (“вилікувала і відпустила на волю голуба”, “приймаю участь у всіх екологічних акціях, які проходять у школі”) тощо.

Що торкається закінчень, що їх запропонували зробити респондентам до речення: “Мені жаль...”, то стосовно своєї поведінки в природі вони жалкують із різних причин: (“мало часу проводжу на природі, тому не отримую багатьох її дарів”, “не віддячую природі любов'ю і ласкою”, “знаю мало напам'ять поетичних творів, в яких змальовується краса природи”, “не беру активну участь у збереженні природних багатств”) тощо.

Таким чином, приводів для хвилювання підлітки знайшли багато. Жаль тільки, що майже нікого не засмутило зламане деревце, розтрошений уцент дитячий майданчик, сцени брутального поводження з тваринами.

Відтак, зміст екологічних суджень підлітків засвідчує, що вони мають певні уявлення про екологічні цінності, визнають можливість орієнтації на них, але їх позиції щодо них носять в основному нестійкий, ситуативний характер. Застосована методика зафіксувала лише егоцентричну спрямованість їх намірів, сфокусованість поведінки на окремих екологічних проблемах.

Таким чином, результати констатувального експерименту виявили недостатній рівень ціннісного ставлення до природи переважної більшості підлітків, екологічні уподобання, оцінні вміння, стан залучення до екологічної діяльності яких ми вивчали.

З огляду на вищезазначене можна назвати основні фактори, що слугують тому причиною: розрізнене сприйняття екологічних знань; організація пізнання природи у відриві від самої природи – по малюнкам, схемам, приборам тощо; відсутність системного підходу до залучення підлітків до екологічних учинків і поведінки; недостатнє охоплення учнів позаурочною формою екологічного навчання і діяльності.

Усе це свідчить про наявність у сучасній школі елементів формального підходу до організації екологічної освіти і виховання в цілому і до формування ціннісного ставлення до природи зокрема.

З огляду на це нагальною стає необхідність пошуку і застосування таких засобів організаційно-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу, які оптимально сприяють формуванню в підлітків ціннісного ставлення до природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти. – 1996. – №1. – С.25.